

Якось на початку 1990-х років в одній приватній розмові Степан Арсентійович сказав: “Що мені робити з моїм науковим спадком?” (значна частина його статей мали відбиток радянського часу). Я на це відповіла, що ніколи не пізно почати все спочатку. Він усміхнувся і мовив, що уже пише декілька праць: з джерелознавства історії України (це було щось зовсім нове) та про Західно-Українську Народну Республіку. З того часу майже кожного року Степан Арсентійович видавав або посібник, або ґрунтовну рецензію, або цінну наукову статтю. Його працюовитість дивувала усіх. Тож старший лаборант нашої кафедри Василь Олексійович Шеремета мав завжди що друкувати на старомодній друкарській машинці.

*Оксана ФРАНКО*

### **НЕЗАБУТНЄ. ПАМ'ЯТЬ НАЛЕЖИТЬ ЖИВИМ**

Мабуть у кожного в житті трапляються неочікувані події, що закарбовуються у пам'яті й згадка про які завжди зігріває душу теплом і радісними відчуттями. Особливо вражаючий емоційний вплив вони справляють тоді, коли торкаються особистого життя, де розв'язання важливих для себе проблем неможливо подолати самотужки. Тоді потрібна чиясь допомога, порада, моральна підтримка, переконливе заспокоєння і, врешті, підказка, як варто чинити.

Завжди зринають такі думки, коли згадую своє довірливе знайомство зі Степаном Арсентійовичем Макарчуком. З ним мене пов'язували багаторічні прекрасні людські стосунки. Це був той стан, який різнобічно збагачував, надихав, підтримував і переконував у неоціненній силі справжньої дружби. Вона дарувала радість від життя.

Степан Арсентійович прийшов на історичний факультет Франкового університету в 1973 р., у той час, коли потвора так званого “розвинутого соціалізму”, попри усі пропагандистські кличі та компартійні заклинання, конала під дією як внутрішньої кризи режиму, так і зовнішніх несприятливих обставин. Чомусь пізніше все це швидкі історики та пропагандисти нарекли “епохою брежневського застою”, з чим важко погодитися. Застою було якнайменше, натомість стрімко деградував тоталітарний режим. Перестановки та зміни в кадровій політиці здійснювали для того, щоб зміцнити компартійну владу, не допустити розбурхування суспільства і, зрозуміло, молоді. Тож скерування С. А. Макарчука сприймали, власне, як саме такий захід.

Львівський державний університет імені Івана Франка владні кола найвищого рівня вважали за доцільне жорстко контролювати, “советизувати”, усуваючи будь-які прояви вільнодумства, не кажучи вже про “націоналістичні тенденції”. Здавалося, що новий завідувач кафедри історії СРСР, котрий невдовзі очолив історичний факультет, є тією особою, котра має стати опорою системи і діяльним

провідником відповідної політики в університеті – всього того, що вкладалося в рамки брежневсько-суловської “нової історичної спільності”.

Всеволоддя Москви, відродження сталінізму та розгул в Україні маланчукізму спричиняли розповсюдження похмурих настроїв, у тому числі й серед студентства, відчуття страху, приниження та невпевненості. Петро Шелест, колишній перший секретар ЦК КПУ, потім з обуренням згадував, як М. Сулов картав його, бо в Україні, мовляв, не все гаразд – “вся Україна говорить українською мовою”, “всі вивіски українською і всі підтримують Шевченка”. Крім брутального цинізму та зверхності поневолювача, у цьому проявлялася паталогічна лють до всього українського. З боку суспільного загалу це викликало презирство й ненависть до компартійної влади та її представників. Таке ставлення обговорювали у вузьких колах, серед довірених, надійних людей.

Степана Арсентійовича до його приходу в університет я знав зі слів наших спільних знайомих з окремих зустрічей на семінарах лекторів, організованих українським товариством “Знання” або ж компартійними структурами. Про нього прекрасно відгукувалися ті, хто знав його за спільною роботою в Українському державному музеї етнографії та художнього промислу. Так, про його лекторську майстерність і добрі особистісні якості часто розповідав Олександр Росінський, мій друг зі студентських років, котрий працював в УДМЄХПі, де ми часто з іншими випускниками зустрічалися, щоб обговорити наболіле. Абсолютно позитивно про діяльність С. А. Макарчука говорили у товаристві “Знання”, яке залучало молодих викладачів та аспірантів історичного факультету для виїзду з публічними лекціями в різні райони Львівщини.

З початком роботи на факультеті Степан Арсентійович уважно придивлявся до специфіки навчального процесу. Про це він потім ділився з нами на кафедрі нової та новітньої історії, позаяк час від часу заходив до завідувача Геннадія Миколайовича Кипаренка проконсультуватися, як і що варто оформляти з численних паперів, які постійно треба було писати і передавати в начальну частину та ще кудись. С. А. Макарчук відразу влився у потік справ і став доступним та зрозумілим, з ним можна було поговорити про будь-які проблеми, а їх було чимало. Завжди і в усьому відчувався його досвід роботи з людьми, високі професійні якості.

Мене вразило і приємно здивувало те, що виступаючи на зібранні факультету перед викладачами та студентами, замість обов’язкових на той час сентенцій про завдання і вимоги КПРС щодо вищої освіти (аудиторія очікувала, що в першу чергу пролунає саме це), Степан Арсентійович говорив про те, що тільки наполеглива праця народжує мудрість, шліфує інтелект студентства, і саме в цьому наша надія на добре майбутнє. Він пригадав деякі повчальні приклади із власного студентського життя важкого повоєнного часу.

Стало зрозуміло, що С. А. Макарчук – людина незашорена та сучасна. Я подумав, що з ним можна себе почувати як з добрим лікарем, котрий може допомогти або добре порадити. Він дав зрозуміти, що ставиться до виховання

як до дуже відповідального процесу, поєднаного з освітою і навіть з громадською роботою серед молоді. Стислий, добре аргументований виступ справив приємне враження і посприяв появі цікавих коментарів у розмовах після зборів. Це справді була неординарна подія. Втішала думка, що є відповідальні професіонали вищої школи, котрі переживають за освіту в Україні. Про себе я відзначив, що доцент С. А. Макарчук має високу педагогічну підготовку і студентам буде цікаво навчатися під його керівництвом, адже чим якісніша педагогіка, тим успішніші учні. Тільки пізніше я дізнався вже від самого Степана Арсентійовича, що після закінчення історичного факультету він розпочинав свою працю як викладач гуманітарних і суспільних наук у технікумі, а вже згодом перейшов на наукову роботу. Коли ми з ним ближче познайомилися і могли відверто обговорювати різні професійні проблеми, а також часом непрості життєві ситуації, я переконався, що С. А. Макарчук мав необхідний для педагога вроджений такт, терпіння та прагнення завжди пізнавати нове, наполегливо аналізувати все, що відбувалося у сфері науки та освіти. У нього була вражаюча здібність пізнавати молодь у всіх відношеннях. Це справді був дар – так терпляче, уважно осмислювати різноманітні сторони навчання. Я не знаю, чи збереглися нотатки Степана Арсентійовича про студентів, з якими він спілкувався особисто. Він це робив, мабуть, для того, щоб розкрити їхній потенціал і можливу перспективу професійної діяльності. Це було уміння працювати з молоддю та розуміти її.

У 1976 р. С. А. Макарчука обрали деканом історичного факультету, на що професорсько-викладацький склад відреагував позитивно. Ми, молоді викладачі, сприйняли таку зміну з ентузіазмом і готовністю допомогти у реалізації починань деканату. Йшлося про розумні зміни в керівництві навчально-виховного процесу, науково-дослідницької роботи, побуту викладачів. Була впевненість, що новий декан зможе розв'язати більшість назрілих проблем. Він мав добрі ділові стосунки з ректором університету, користувався авторитетом у міської та обласної влади, що в ті часи мало важливе, якщо не вирішальне значення. Характерно, що декан багато працював і мало говорив, що було не властивим для керівників того часу. Вони, навпаки, за прикладом найвищих очільників режиму, багато обіцяли, або, як казали в народі, “вішали локшину на вуха”, натомість практично нічого не робили, щоб припинити поглиблення всеохопної кризи.

Брехня, яка перетворилася в основу компартійної ідеології і стала складовою державної політики, породжувала потворні та абсурдні заходи і дії. Степан Арсентійович з обуренням реагував на владні зусилля залучати викладачів і студентів до різних політичних “одобрямсів”. Він мислив критично, а його оцінки суспільно-політичного життя були, як на мій погляд, професійно виважені. Інша річ, що про це ми з ним говорили тільки між собою. У нього була добре вироблена самоцензура, а разом з тим, як історик і керівник відповідних структур факультету та університету, він змушений був виступати публічно й писати статті у ЗМІ з позитивними оцінками радянської дійсності, що робив дуже неохоче. С. А. Макарчук навіть сформулював для себе важливе положення про те, що

інтенсивна щоденна брехня, яка лилася на людей з офіційних джерел, спотворювала свідомість і розбещувала тих, хто нею послуговувався, більше, ніж тих, на кого вона була спрямована.

Як було знайти з цього розумний вихід, коли доводилося робити те, що викликало відразу і не вкладалося в рамки здорового глузду? “Ти розумієш, – казав Степан Арсентійович, – ми ж відповідаємо не тільки за своє ім’я, творче та професійне обличчя, за атмосферу в академічному середовищі, а й за моральний стан і настрої студентства”. Історик має бути об’єктивним, безстороннім, спиратися тільки на перевірені факти, на правду життя. Попри це він залежить і від внутрішнього переконання.

Для мене такі міркування були дуже корисними з багатьох причин. Я, молодий і недосвідчений викладач, шукав можливостей не тільки професійно чітко визначитися, а й знайти належні підходи до студентства, яке на історичному факультеті було високого інтелектуального рівня. Педагогіка підказувала, що викладач має поєднувати повагу до своєї професії з любов’ю до своїх студентів. Справжнє навчання відбувається лише тоді, коли знаєш те, чому навчаєш і кого навчаєш. З другого боку, вчать у тих, кого поважають. Зі своїми сумнівами, а деколи і з розчаруваннями, я звертався до Степана Арсентійовича, котрий міг порадити і розрадити. Ті, хто його знають за спільною роботою, можуть підтвердити, що він був небагатослівним, ніколи не сприймав демагогію, лестощі, пустопорожність вискочок. Намагався завжди висловлюватися про суттєве, конкретно і предметно. За роки нашого спілкування я не зауважив у нього схильності до багатослів’я, лайливої злої критики, принизливої насмішки над тими, хто допускав дурні помилки і непорядні вчинки. Були окремі особи, яких він не сприймав як відповідальних, вартих уваги людей, тому називав їх одним характерним словом: “шпиндик” (мізерний, дріб’язковий). Інших критичних слів не вживав.

70–80-ті роки ХХ ст. в умовах вищої школи запам’яталися не тільки соціально-економічними потрясіннями та негараздами, а і нагромадженням очевидного маразму правлячої компартійної верхівки. Відбувалося все це під акомпанемент пропагандистських заходів і регулярних листів та звернень за підписом Генсека Леоніда Брежнєва, в яких менторськи вказувалося, як досягати нових успіхів “розвинутого соціалізму”. Викладачам кафедр суспільних дисциплін “вивчення” цих документів, особливо студентами, додавало чимало клопотів.

Найбільше дратували з певною періодичністю обов’язкові конференції за участі великої кількості присутніх, організованих для цього парткомом університету. На цих заходах звучали виступи докторів і кандидатів наук, різних офіційних учасників із славослів’ям на адресу Л. Брежнєва. Вихваляли його мемуари про війну 1941–1945 рр., про освоєння цілинних земель Казахстану та про повоєнну відбудову, написані, як потім з’ясувалося, у системі компартійної “науки” та пропаганди. За ці твори, як радісно повідомляла преса СРСР, Генеральному секретареві була вручена Ленінська літературна премія. Офіційно

заявляли, що Л. Брежнев своїми творами зробив вклад у скарбницю марксизму-ленінізму. Про це на всякі лади високотитуловані оратори говорили на різних зібраннях і конференціях. Після участі у таких заходах з'являлося нездоланне бажання струсити із себе глибоке роздратування і позбутися осаду.

Якось ми, декілька викладачів разом із деканом С. А. Макарчуком, зайшли до УДМХПу до Юрія Гошка, знаного етнографа, людини енергійної та оригінальної, нашого доброго приятеля. Уже в його кабінеті продовжили доволі гостре обговорення так званого “нового вкладу Леоніда Ілліча” і становища в країні. Наш декан мовчазно слухав радикальні інвекти, емоційні висловлювання і врешті спокійно сказав, що преса, радіо і телебачення СРСР чи не вперше підтвердили злиденність скарбниці марксизму-ленінізму, якщо брежневські писання стали для неї великим вкладом. Глупота і нікчемність компартійної ідеології були очевидними. Офіційні пиха та похвальба тільки підкреслювали цей стан.

Про силу і логічну переконливість Макарчукової аргументації можна пригадати багато цікавих прикладів. Він умів вибрати особливий підхід і тон, щоб без тиску на співбесідника показати і довести йому хибність тих чи інших думок або дій. Я мав можливість відчутти і випробувати це на власному досвіді. Один епізод запам'ятався мені назавжди.

Я, молодий спеціаліст, як й інші колеги у такому самому статусі, від самого початку роботи в університеті мав одну прикру проблему – потребу в житлі. Коли з'явилася своя сім'я, питання ще більше загострилося. На клопотання деканату та особисто декана ректорат виділив мені житло – одну кімнату в більшій квартирі, де мешкала сім'я з п'яти осіб. Моє заселення спричинило постійне незадоволення сусіда та усіх членів його сім'ї. Я розпочав самостійний пошук нормальних умов для проживання. Нагода отримати двокімнатну квартиру відкривалася за переходу на роботу до Івано-Франківського інституту нафти і газу, на кафедрі історії КІРС. Усе було домовлено й гарантовано. Зрозуміло, що я пішов радитися до Степана Арсентійовича, сподіваючись, що він не заперечуватиме і підпише мені характеристику для участі у конкурсі на посаду доцента. Декан довго мовчки дивився на мою характеристику, запитав про мої наукові плани. А потім сказав прямо у вічі: “Ти хочеш перекваліфікуватися і викладати таку історію? Подумай, чи ти витримаєш?” А потім додав: “Квартиру варто отримати у Львові. Попрацюємо над цим.” Така близька квартира в Івано-Франківську відсувалася, а я пішов ще раз про все подумати і, що найважче, повідомити дружині, що новосілля не передбачається.

Через декілька років, коли я працював у Канзаському університеті США, ми переписувалися зі Степаном Арсентійовичем. Це були теплі та зворушливо дружні листи, які допомагали мені знайти в собі силу і впевненість далеко від рідного дому, від друзів і колег. Я ловив себе на думці, що декан правильно передбачив, якою історією я мав займатися. І не тільки: вкотре переконувався у тому, яким вчасним і потрібним був для мене його поштовх, якою вельми корисною наукою.

За роки праці поруч зі Степаном Арсентійовичем (певний час я виконував обов'язки його заступника, а також займався громадськими і партійними справами на факультеті), я спостерігав за повсякденними діями декана, організацією навчального процесу, наукової праці, діяльності окремих членів колективу. Тож я зауважив одну цінну складову керівництва С. А. Макарчука: він постійно перебував серед людей. У його кабінеті часто можна було бачити студентів, викладачів. Там відбувалися жваві обговорення поточних справ, консультації, хтось приїздив з-поза меж Львова, з інших областей. Особливу увагу С. А. Макарчук звертав на спілкування зі студентами. Його природна відкритість, простота, культура у ставленні до людей приваблювали і зближували. Він знав і розумів проблеми та клопоти багатьох і прагнув допомогти в їхньому розв'язанні.

Масштабну роботу проводили з абітурієнтами. З кожним декан із довірою і щирістю, як правило у присутності декількох викладачів факультету, розмовляв про особисті уподобання і захоплення, розпитував про навчання у школі, громадську активність, культурний відпочинок та ін. Він пам'ятав багато прізвищ випускників середніх шкіл і мав чітке уявлення про їхні інтелектуальні можливості та рівень виховання. У 70–80-ті роки ХХ ст. на історичному факультеті постійним був високий вступний конкурс. Попередні співбесіди з кожним вступником хоча й забирали багато часу, але сприяли об'єктивнішому добору першокурсників.

Щоб проводити вступні іспити на доброму рівні, декан запропонував підготувати письмові конкурсні завдання з історії. Їх склали та затвердили. Так на історичному факультеті було започатковано перехід до повноцінного письмового тестування з попередньою публікацією усіх екзаменаційних тестових завдань. Починаючи з 1990-х років таке нововведення було здійснено у масштабах університету, а потім і країни.

Степан Арсентійович уважав необхідним залучати студентів до практичної наукової роботи. Щоб виробляти у них методичні основи та навички у цій ділянці освіти, він інціював теми з історії львівських підприємств на базі архівних документів, збирання спогадів, проведення анкетування працівників. Це була складна організаційна робота, яка вимагала багато часу і вироблення єдиної методики. Над виконанням конкретних тем працювали групи студентів. Щоб забезпечити умови для студентських досліджень, декану, його заступнику, керівникам тем довелося постійно контактувати з директорами підприємств. Результати були доволі обнадійливими. Виявлено і проаналізовано численні джерела, які стали базою для написання дипломних робіт і самостійних праць з історії підприємств. Під час цього деякі студенти дуже добре проявили себе, сягнувши згодом значних успіхів у написанні наукових праць. Школу Степана Арсентійовича пройшли Степан Качараба, Олексій Сухий, Олег Турій, Григорій Рачковський та багато інших, які вважають себе учнями доктора історичних

наук, професора С. А. Макарчука, поділяючи його ідеї та погляди на особливості національної історії України.

Досліджуючи актуальні проблеми історичної науки, Степан Арсентійович досяг вагомих результатів. У 1994 р. за його редакцією і за безпосередньої участі вийшла у світ “Етнографія України” – навчальний посібник, який засвідчував вагомість етнографії як науки. Книжка відразу зацікавила широкий читацький загал, науковців, громадських діячів. Прикметно, що окремі депутати Верховної Ради України так само забажали її придбати. У 2004 р. опубліковано друге видання “Етнографі] України”.

У 2008 р. світ побачили дві книги С. А. Макарчука: “Етнічна історія України” та “Джерелознавство історії України”, рекомендовані як посібники для студентів вищих навчальних закладів. Творчий потенціал автора був на піднесенні. У планах професор мав нові оригінальні дослідження. Така була у нього вдача – не зупинятися на досягнутому. З іншого боку, кафедра етнології, до створення якої у 1995 р. Степан Арсентійович був безпосередньо причетний, схвалювала його наміри. У завідувача кафедри Романа Сілецького завжди було бажання підтримати професора в його наукових зусиллях. На кафедрі склалася ефективна команда однодумців і добра творча атмосфера, про що С. А. Макарчук неодноразово говорив. Він сам щедро ділився з колегами і друзями своїми науковими задумами.

Відомо, що у друзів спільна думка, спільна біда і спільна радість. Тому Степан Арсентійович часто запрошував до себе тих, з ким мав приємність відкрито подискутувати у довірливій атмосфері. У його гостинному родинному мешканні побувало багато різних людей. Господиня дому Таміла Андріївна приймала гостей, сердечно вкладаючи все своє уміння, щоб належно їх пригостити. Ці зустрічі були справжнім святом для душі, задоволенням для інтелекту, теплом для дружби і стимулом для роздумів. Степан Арсентійович запрошував гостей у свою велику бібліотеку (найбільшу кімнату квартири) для того, щоб, як він жартував, “нічого не стало на заваді бачити істину”.

Він пишався своїми дітьми та онуками, переймався їхніми настроями і намірами. Його син Володимир і донька Олена стали висококваліфікованими, титулованими науковцями, справжніми українськими інтелігентами. З батьківськими почуттями С. А. Макарчук ставився і до зятя Анатолія Федорчука, котрий у великій родині гуманітаріїв є поки що єдиним доктором хімічних наук. Степан Арсентійович завжди підкреслював його вражаючу наполегливість, працелюбність і порядність.

Ті, хто побував на своєрідних Макарчуківських зустрічах, завжди пам’ятали дружню та емоційно піднесену атмосферу, яка торкалася кожного. Під час однієї з таких зустрічей Степан Арсентійович, під добрий настрій, запропонував послухати, як він сказав, “волинську пісню”. Він заспівав її приємним мелодійним голосом. У пісні йшлося про почуття між людьми, про рідну землю, її красу та

силу. Професор мав сильний голос і прекрасний слух, тож передавав різні відтінки й силу емоцій. Дехто і собі почав підспівувати. А потім Степан Арсентійович заспівав ще одну пісню – про віру і надію, пошук душевної рівноваги і довіри. Обидві пісні були милозвучними та ліричними. Їхні тексти якимось м'яко, природно едналися з мелодіями. Виявилось, що слова і мелодії були авторства Степана Арсентійовича.

Не знаю, чи збереглися ці пісенні твори. Чи записав їх автор? А, може, пам'ятав їх і наспівував тільки у хвилини певного душевного стану чи для близьких друзів? Думаю, що пісні допомагали Степанові Арсентійовичу протистояти прикрошам, надихали, коли, як мовиться, потрібно тримати удар. І, напевно, вони лунали в його душі у моменти піднесення та радості. У спілкуванні з колегами і друзями він завжди знаходив цікаві та близькі усім теми. Тож і його авторські, а також народні пісні, які наспівували колективно, теж створювали міцний зв'язок між людьми.

Улітку 1989 р. ми (декан і декілька викладачів) їздили подивитися на археологічну практику студентів на Рівненщині. По дорозі заїхали до рідних для Степана Арсентійовича Дулібів у Гошанському районі. Зустріли нас привітно, пригостили вечерєю, розказували про своє життя, а ми ділилися враженнями про нові для нас місця і неповторну чарівність кінця літа. Коли сиділи на подвір'ї під зоряним небом, Степан Арсентійович закликав нас подивитися на село і повів до свого дуба, який був пам'ятним для нього з дитинства. Посідали під велетенським деревом, затихли, кожен думав про щось своє. А тоді стиха почала звучати пісня, вочевидь народна, своєрідна. “Ось так моя Волинь співає”, – зауважив С. А. Макарчук. Скільки тих пісень було у нього?

З утвердженням новітньої Української держави розпочалися складні внутрішньополітичні процеси, які захопили університет і факультет. Наш декан гостро відчував ці зрушення і зміни. Навішування різних ярликів торкнулося і його. Він не реагував на злі закиди, позаяк у роки тоталітарного режиму не забував про працю в інтересах свого народу. Для того, щоб приносити користь Україні, вважав він, не обов'язково конфліктувати з режимом, а варто використовувати будь-яку можливість, щоб запобігти приниженню її честі та гідності. Степан Арсентійович часто повторював, що найбільшу владу має той, хто має владу над собою. Можливо, це була лише оманлива людська надія. Хтось може критикувати її, але те, що праця професора С. А. Макарчука принесла користь українській національній справі – факт незаперечний.

Відоме твердження свідчить, що наша пам'ять є Раєм, з якого нас ніхто не може вигнати. Вона зберігає сумні та радісні сторінки нашого життя. Нехай пам'ять тих, хто знав Степана Арсентійовича, відчував тепло його дружби і радість спілкування, збереже все, що з ним пов'язане, назавжди.

*Микола РОЖИК*